

УДК 81'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176828>

Людмила ПОНОМАРЬОВА,

orcid.org/0000-0001-9367-5645

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та слов'янської філології
Приазовського державного технічного університету
(Маріуполь, Україна) ponomaryova@hotmail.com*

Руслана ВЕРЕТЕННИКОВА,

orcid.org/0000-0002-1742-8981

*магістрант кафедри української мови та слов'янської філології
Приазовського державного технічного університету
(Маріуполь, Україна) ruslana.ver1997@gmail.com*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЯК СПОСІБ УЯВЛЕННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ПИСЬМЕННИКА НА ПРИКЛАДІ ТВОРУ ГЕНРІХА СЕНКЕВИЧА «КОМО ГРЯДЕШИ»

У статті розглядаються поняття лексико-семантичного поля, мовної картини світу індивіда, а також аналізується вплив певної культури на мовну картину світу людини на прикладі дослідження лексико-семантичного поля «віра» у романі Г. Сенкевича «Комо Грядеши». Розглядається взаємозв'язок релігії та культури у мовній картині світу людини. Основний світогляд людини відбивається у тому, як вона дивиться на світ. У дослідженні мовної картини світу письменника головним є аналіз його індивідуальної мовної системи, яка складається в ієрархічну структуру.

Ключові слова: *індивідуальна мовна картина світу, лексико-семантичне поле «віра».*

Liudmyla PONOMAROVA,

orcid.org/0000-0001-9367-5645

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Slavic Philology
of the Priazov State Technical University
(Mariupol, Ukraine) ponomaryova@hotmail.com*

Ruslana VERETENNIKOVA,

*Master of the Department of Ukrainian Language and Slavic Philology
of the Priazov State Technical University
(Mariupol, Ukraine) ruslana.ver1997@gmail.com*

LEXICO-SEMANTIC FIELD AS A METHOD OF VIEWING THE LANGUAGE PICTURES OF THE WORLD OF THE WRITER AT THE EXAMPLE OF CREATION OF HENRYK SIENKIEWICZ "QUO VADIS"

One of the priority areas of modern linguistics is the study of vocabulary in the form of semantically integrated parts – lexical-semantic fields. The traditional structure of the lexical-semantic field, the "center-periphery", capable of displaying the main vocabulary fund of the language, this structure is particularly interesting when compared to several languages. That is why our intelligence is relevant and contains a broad field for future research, since the process of replenishing language with lexical units cannot be considered complete. In turn, the lexical-semantic field is closely linked with the individual language picture of the world of an individual. The article deals with the concepts of lexical-semantic field, the language picture of the individual's world, and also the influence of a certain culture on the linguistic picture of the world of man is analyzed on the example of the study of the lexical-semantic field of "faith" in the novel by H. Sienkiewicz "Quo Vadis". The interrelationship of religion and culture in the language picture of the human world is considered. The basic human worldview is reflected in how he looks at the world. In the study of the linguistic picture of the writer world, the main thing is the analysis of his individual linguistic system, which is shaping up in hierarchical structure. In modern linguistics there is no unambiguous interpretation of the concept of field and the principles of grouping words in lexical-semantic fields. In addition, there is an opinion that the conclusions and results of semantic research are as relative and approximate as relative and approximate the moments of enlightenment, the approach to the truth in the eternal process of man's knowledge of the world.

The obligatory attribute of the language of religion is the religious vocabulary. In the work of G. Sienkiewicz, the circle of special church terms is widespread with general sacred tokens, because at the time that he wrote his novel, namely, 1 century after the Christmas, actually the church vocabulary did not exist. Consequently, the idea of the concept gives us the opportunity to consider the ideal mental formations that are the basis of the language that builds the generalized image of the word and thus objectifies the model of consciousness. As a result of the analysis of G. Sienkiewicz's "Quo Vadis", we came to the conclusion that the semantic structure of the concept of "faith" in its formation testifies to the presence of stable content conceptual features that unite religious, personal and social concepts.

Key words: individual linguistic picture of the world, lexical-semantic field "faith", concept, mentality.

У розвитку лінгвістики як науки здійснюється постійний пошук теоретичних основ досліджень лексико-семантичного рівня, встановлення його системно-структурних елементів, відношень між ними. Семантичне поле є такою системою, завдяки якій здійснюється вивчення семантичних змін у мові.

Відомо, що під час відображення у людській свідомості явищ реальної дійсності, що набуваються нею у процесі спілкування та діяльності, звичайно фіксуються лише найбільш значущі для певної етнічної групи, що знаходиться у певному часі та просторі. Тому останнім часом спостерігається збільшення кількості наукових досліджень, пов'язаних із вивченням національно-культурних особливостей мовної свідомості представників різних етносів.

Актуальність. Одним із пріоритетних напрямків сучасної лінгвістики є дослідження лексики у вигляді семантично-інтегрованих частин – лексико-семантичних полів. Традиційна структура лексико-семантичного поля «центр – периферія» здатна відобразити основний словниковий фонд мови, особливо цікавим є така структура у порівнянні кількох мов. Саме тому наша розвідка є актуальною і містить широке поле для майбутнього дослідження, оскільки процес поповнення мови лексичним одиницями неможна вважати завершеним. У свою чергу лексико-семантичне поле тісно пов'язана з індивідуальною мовною картиною світу окремої особистості.

Об'єктом аналізу є лексеми, які формують лексико-семантичне поле *віра* у перекладі з польської на українську.

Предметом дослідження є особливі структури лексико-семантичного поля *віра* у романі Г. Сенкевича «Комо Грядеши», та можливості їхнього перекладу.

Метою дослідження є визначення структури та складу лексико-семантичного поля *віра*.

Для досягнення мети передбачено розв'язання таких завдань: 1. проаналізувати й узагальнити наявні лінгвістичні дослідження з теорії лексико-семантичного і окреслити зміст поняття лексико-семантичне поле; 2. окреслити межі лексико-семантичного поля вірування у мові оригіналу

твору Г. Сенкевича «Комо Грядеши» та його перекладі українською мовою; 3. структурувати систему лексико-семантичних варіантів слова *віра* і визначити основне семне наповнення кожного лексико-семантичного варіанта зазначеного твору.

У сучасній лінгвістиці не існує однозначного тлумачення поняття поля і принципів групування слів у лексико-семантичних полях. До того ж існує думка, що висновки і результати семантичних досліджень так само відносні та приблизні, як відносні і приблизні моменти осяяння, наближення до істини у вічному процесі пізнання людиною світу (Соколовская, 1993: 221).

Сьогодні дослідження індивідуальної картини світу та мовної особистості відбуваються окремо, але об'єднання цих досліджень є цікавим у межах розвідок з загальної мовної картини світу. (Р.А. Будагов, Б.А. Ларін та інші).

Основний світогляд людини дуже чітко відбивається у її індивідуальній картині світу, те як вона дивиться на світ: «оскільки за кожним словом знаходиться якійсь шматочок людського досвіду, то можна вважати, що словник індивіду відповідає певній автономній картині світу мовної особи» (Комлев, 1981: 27).

Вчені-мовознавці, що розглядали у своїх роботах питання визначення мовної картини світу акцентували масштабності та широкоформатності поняття: мовна картина світу – це і сукупність знань про світ (Г. В. Колшанській); і система найбільш загальних уявлень про світ (В. І. Постовалова); і суб'єктивний образ об'єктивної реальності, предметне уявлення про навколишній світ (А. А. Уфимцева); і результат ідеалізації реального світу за допомогою мови (Б. А. Серебренніков). На думку З. Д. Попової та І. А. Стерніна, мовна картина світу – це сукупність уявлень про дійсність, відображених в значеннях мовних знаків – мовне членування світу, мовне впорядкування предметів і явищ, закладене в системних значеннях слів, і інформація про світ (Попова, Стерніна, 2007: 54). Е. В. Рахіліна розглядає мовну картину світу як «той образ дійсності, який людина уявляє, коли говорить і розуміє» (Рахіліна, 2000:11)

Мовознавці виокремлюють універсальну та ідіоетнічну картини світу, яка розділяється

на матеріальний та духовний, емпіричний та раціональний, просторові та тимчасові світи. Крім того протиставляються реальний та фантастичний, міфологічний світи, земне та небесне, природа та людина. В етнонаціональній картині світу реалізується спільнонаціональна картина світу відбиваються поняття, що обмежені соціальною та етнічною сферою. Можна припустити, що ці світи не просто взаємопов'язані, але перебувають у певній ієрархічній залежності. Схожий підхід до картини світу як до родового поняття на базі когнітивності сприяє дослідженню типології мовних картин світу.

Мова безпосередньо пов'язана з картиною світу, яка відбиває універсальні цінності, що виступають способами уявлення знань та актуальні для носіїв будь-якої мови.

У 1998 році В. Г. Гак зазначав, що дотепер проводились лише зіставлення окремих фактів різних рівнів, а виявленню універсальних типів тотожностей і розбіжностей мов приділялося недостатньо уваги, і тільки зараз стало можливим проводити порівняльні дослідження в галузі мов більш систематизовано та всеохоплююче (Гак, 1998: 261)

Існує певна «гіпотеза лінгвістичної відносності» – це теорія передбачає бачення світу людиною, що визначається рідною для неї мовою. Едвард Сепір та Бенджамен Уорф уперше спробували висвітлити цю проблему, коли під час вивчення мови індіанців наштовхнулись на велику різницю у поглядах на світосприйняття. Б. Уорф описав це явище у своїй статті «Наука та мовознавство». Він зазначає: «Розбіжності в аналізі природи стають більш наявними під час зіставлення наших власних мов з мовами семітськими, китайськими, тибетськими, та африканськими. Та якщо ми залучимо корінне населення Америки, де мовні колективи протягом багатьох тисячоліть розвивалися незалежно один від одного, й від Старого Світу, то той факт, що мови виражають світ по-різному, стає зовсім незаперечним» (Уорф, 2003: 159).

При цьому не можна ототожнювати мову та культуру. Так, культура може певною мірою відбиватися у мові народу, але це зовсім різні поняття. Е. Сепір стверджував: «Культуру можна визначити так, як дане суспільство робить та мислить. Мова є тим, як вони думають» (Сепір, 2003: 14).

Завдяки результатам досліджень у психолінгвістиці було доведено системність лексики. У свідомості людини існує певна система зв'язків та відношень між словами, та у складі лексику особистості вони існують не ізольовано: «... Слова одного і того ж семантичного поля мають загаль-

ний смисловий код і разом зберігаються в мозку, <...> семантичне поле є способом відображення тієї чи іншої ділянки дійсності в нашій свідомості» (Новикова, Черемисина, 2000: 41). Таким чином реальність, що відбивається у свідомості, можна уявити як єдність, що складається з сегментів, які утворюють семантичний простір, та що втілена в ряд полів, які перетинають одне з одним. Саме це і є лексико-семантичні поля. Ю.М. Караулов розумів мовну модель (картину) світу як «... спосіб існування лексики (словника) у свідомості носія» (Караулов, 1976:274).

Семантичне поле вважають «основною формою репрезентації когнітивних структур, концептів в національній картині світу, це один з основних методів вивчення концептів. Моделювання концепту – це, здебільшого, моделювання семантичного поля імені-номінанта концепту» (Рожков, 2000: 12). Об'єднання лексичних одиниць у польові структури за семантичною ознакою базується на екстралінгвістичних ознаках, тобто ґрунтом для семантичного групування слів є предметна або понятійна сфери. Отже, дослідження семантичних об'єднань мовних одиниць відкриває нові шляхи досліджень – скрізь мовну семантику до ментальності людини.

Мовну картину світу письменника можна визначити як індивідуальне та творче вимальоване уявлення про світ, що зумовлене духовним внутрішнім світом автора, та зображене у формі твору. Ключовим у дослідженні мовної картини світу письменника є аналіз його індивідуальної мовної системи, що певним чином складається в ієрархічну структуру. Та саме в цій структурі проявляється індивідуальність художнього мислення, бачення світу та його втілення.

При перекладі будь-якого художнього твору розглядаються нерелевантні для перекладу випадки, як-от: власні імена, географічні назви, ідіоми, каламбури, гіпоніми і гіпероніми, розбіжності у частотності, відмінності в асоціативних полях, розбіжності граматичних категорій тощо. Та чи не найскладнішою проблемою є так звана безеквівалентна лексика, що концентрується головним чином коло специфічних реалій.

Досліджуючи лексичних одиниць тексту обов'язковими виступають і лінгвістичні, і екстралінгвістичні підходи, оскільки «лексика мови безпосередньо пов'язана з історією, культурою, наукою, суспільно-економічним розвитком народу і знаходиться в тісних зв'язках з позалінгвістичними чинниками, нехтувати якими значило б проігнорувати одне з основних джерел і причин смислової зміни слова» (Уфимцева, 1968: 24).

Пласт релігійної культури – це окремий пласт, який також складає суттєву частину мовної картини світу. Релігія, як складне комплексне утворення, виступає однією з галузей культури, найважливіших ланок, на думку дослідників, вона є «цінним фундаментом людської культури» (Пивоваров, 2006). «Зв'язок культури з культом є взагалі фактом грандіозного значення в історії людства, що вимагає до себе належної уваги і розуміння» (Булгаков, 1994). Релігія органічно поєднана з філософією, міфологією, мистецтвом. У ній переплетено сакральне та священне. Тому виникають складності виявлення меж цього явища. Під релігійною культурою традиційно розуміють сукупність наявних в релігії засобів та прийомів забезпечення і здійснення буття людини, що реалізуються в ході релігійної діяльності та представлені в її продуктах, що несуть релігійні значення і змісти.

Релігійна культура знаходиться у центрі багатьох лінгвістичних досліджень. У наукових працях використовуються сталі найменування *міфоніми/міфологізми, теоніми та біблізми*. Але найбільш нейтральним та найчастіше використовуваним є термін *мова релігії*. Проте оскільки чіткої дефініції поняття немає, його обсяг потребує уточнення. На нашу думку *мова релігії – це сукупність знаків, за допомогою яких репрезентується зміст релігійної свідомості, сукупність мовних стратегій, властивих релігійній формації*.

Обов'язковим атрибутом мови релігії є релігійна лексика. У творі Г. Сенкевича коло спеціальних церковних термінів поширене загальними сакральними лексемами, бо в той час, про який він писав свій роман, а саме I століття після Різдва Христова, власне церковної лексики ще не існувало.

В межах функціонального напрямку теолінгвістичних досліджень для розгляду твору «Кома Грядеши» ми вважаємо найбільш релевантним термін *лексика релігійної культури*. В широкому сенсі – це слова й словосполучення, що містять у собі релігійний компонент. Релігійний компонент, відповідно, – складова, що містить міфолого-релігійну маркованість та властива не тільки релігійній, а й взагалі мовній картині світу. До лексики релігійної культури ми відносимо номінації не тільки пов'язані з християнством але й з нехристиянським світом, античною міфологією, та виключає ті лексеми, що називають казкових та міфологічних істот (мавка, дідько, домовий, вампір, тощо).

У мовній картині світу твору «Кома Грядеши» релігійний компонент посідає одним з найважливіших, оскільки своє лексичне втілення знаходить мова першої християнської церкви з елементами

католицької термінології, притаманної сучасній польській традиції. У творі спостерігаються біблізми, історизми, та деякі архаїзми грецького та іудейського походження.

Для відбивання структури релігійної картини світу, що членується на окремі фрагменти, що подані певною сукупністю лексем. Спираючись на існуючі класифікації, та враховуючи індивідуально-авторське вживання слів, що мають релігійний компонент, лексичні об'єднання можна поділити на такі типи:

1. «Основні релігійні поняття»: *Bóg – Бог – Бог, Duch – Дух – Дух, wiara – віра – віра, grzech – грех – грех, dusza – душа – душа, świętość – святість – святість* тощо. Це найчастотніша група, найчастотнішими виступають: *Bóg – Бог – Бог, Duch – Дух – Дух, dusza – душа – душа*.

2. «Релігійні переконання і вчення»: *Chrześcijaństwo – християнство – християнство, wierzenia – вірування – веровання*, тощо. Ці слова номінують теїстичні вчення та погляди, релігійні вірування та їх основні напрямки.

3. «Райські та пекельні сили» – це лексичне об'єднання зазначене найменуваннями духовних істот: *anioł – янгол – ангел, demon – демон – демон, Lucyfer – Люцифер – Люцифер*. Найчастотнішою лексемою в ЛО є *anioł*.

4. «Персонажі Священної історії» вміщає в себе лексеми, що називають біблійних персонажів, в тому числі й людей, як об'єктів релігійного шанування, поклоніння: *apostol – апостол – апостол, prorok – пророк – пророк, mag – волхв – волхв, Żyd – іудей – иудей, Judasz – Иуда – Юда, Jezus – Иисус, Thabita – Табити – Табити*. Начастотнішою лексемою є *apostol*.

5. «Обряд та обрядова діяльність» – *kapłan – священник – священник, жрець, ołtarz – жертвенник – жертвенник, ofiara – жертва – жертва, modlitwa – молитва – молитва*.

6. «Культові обрядові споруди» подані лексемами, що називають культові споруди, приміщення та їх частини й архітектурні деталі, пристрій та оздоблення храму, місця для здійснення обрядів, ритуалів: *świątynia – храм – храм, ołtarz – алтарь – вівтар, cmentarz – кладовище – кладбище, grób – могила – могила*.

7. Окремий пласт лексики складають слова, що належать до римським та грецьким віруванням, це так звана запозичена з грецької мови лексика: *Chronos (mit. gr.) – bóg czasu, utożsamiany z Kronosem, ojcem Zeusa; polykał własne dzieci, by uniknąć śmierci z rąk syna. – Хронос (грецький міф) – бог часу, отожднювався з Кроносом, батьком Зевса; Він проковтнув власних дітей, щоб уникнути смерті від*

рук сина. *BonaDea (mit. rzym.) – DobraBogini, patronkapłodności i kobiet.* – Богиня добра, покровителька родючості та жінок; *Troilus (mit. gr.) – synPriama i Hekuby, legenda o jegomilościpo awilasiędopiero w średniowieczu.* – Троїль (грецький міф) – син Приама і Хекуби, легенда про свою любов прийшла лише у часи середньовіччя.

Дана типологія відбиває специфіку лексики релігійної культури часу, про який пише Г. Сенкевич.

Висновки. Отже, поняття концепту дає нам можливість розглянути ідеальні ментальні утворення, що є основою мови, яка будує узагальнений образ слова і, таким чином, об'єктивує модель свідомості. В результаті аналізу твору Г. Сенкевича «Кома Грядеши» ми дійшли висновку, що семантична структура концепту «віра» у її становленні свідчить про наявність сталих змістових концептуотворюючих ознак, що об'єднують в собі релігійні, особистісні, соціальні поняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булгаков С. Н. Світло не вечірне: Споглядання і умоглядю. М., 1994. 215 с.
2. Гак В. Г. Языковые преобразования. М.: Школа Языки русской культуры, 1998. 768 с.
3. Караулов Ю. Н., Общая и русская идеография. М.: Наука, 1976. 356 с.
4. Комлев Н. Г. Слово, денотация и картина мира // Вопросы философии. № 11. 1981. С. 25-37.
5. Новикова Н. С., Черемисина Н. В. Многомирие в реалии и общая типология языковых картин мира // Филологические науки. 2000. №1. С. 40-49.
6. Пивоваров Д. В. Філософія релігії. М.: Академічний проект; Єкатеринбург: Ділова книга, 2006. 640 с.
7. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
8. Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость. М.: Русские словари, 2008. 416 с.
9. Рожков В. В. Метафорическая художественная картина мира А. и Б. Стругацких (на материале романа «Трудно бить богом»): дис. ... канд. філол. наук. Новосибирск, 2007. С. 108-111.
10. Соколовская Ж. П. «Картина мира» в значениях слов. «Семантические фантазии» или «катехизис семантики» – Симферополь: Таврия, 1993. 232 с.
11. Сепир, Э. Статус лингвистики как науки / Языки как образ мира / Э. Сепир. М. СПб: Terra Fantastica, 2003. С. 131
12. Уорф, Б. Л. Наука и языкознание / Языки как образ мира / Б. Л. Уорф. М. СПб: Terra Fantastica, 2003. С. 214.
13. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка. М: Наука, 1968. 312 с.

REFERENCES

1. Bulhakov S. N. Svitlo nevechirnie: Spohliadannia i umohliadu. M., 1994. 215s.
2. Hak V. N. Yazykovye preobrazovaniya. M.: Shkola Yazyky russkoi kultury, 1998. 768 s.
3. Karaulov Yu. N., Obshchaia y russkaia ydeohrafiya. M.: Nauka, 1976. 356 s.
4. Komlev N. H. Slovo, denotatsiya y kartyna myra // Voprosy fylosofyy. – № 11. – 1981. – S. 25-37.
5. Novykova N. S., Cheremysyna N. V. Mnohomyrje v realyy y obshchaia typolohiya yazkovykh kartyn myra // Fylolohycheskye nauky. – 2000. – № 1. – S. 40-49.
6. Pyvovarov D. V. Filosofiia relihii. M.: Akademichnyi proekt; Yekaterynburh: Dilova knyha, 2006. 640 s.
7. Popova Z. D., Sternyn Y. A. Kohnyutvnaia lnhvystyka. M.: AST: Vostok-Zapad, 2007. – 314 s.
8. Rakhylyna E. V. Kohnyutvnyi analiz predmetnykh ymen: semantyka y sochetaemost. M.: Russkye slovary, 2008. – 416 s.
9. Rozhkov V. V. Metaforycheskaia khudozhestvennaia kartyna myra A. y B. Struhatskykh (na materyale romana «Trudno bit bohom»): dys. ... kand. filol. nauk. Novosybyrsk, 2007.S. 1008-1011.
10. Sokolovskaia Zh. P. «Kartyna myra» v znacheniyakh slov. «Semantycheskye fantazyu» yly «katekhyzys semantyky»? – Symferopol: Tavryia, 1993.– 232 s. 19..
11. Sepyur, Э. Status lnhvystyky kak nauky / Yazyky kak obraz myra / Э. Sepyur. – М. – SPb: Terra Fantastica, 2003. – S. 131.
12. Ufymtseva A. A. Slovo v leksyko-semantycheskoi systeme yazyka. Moskva: Nauka, 1968.
13. Uorf, B. L. Nauka y yazykoznaneye / Yazyky kak obraz myra / B. L. Uorf. – М.-SPb: Terra Fantastica, 2003. – S. 214.